

CZĘŚĆ DRUGA: PRZEGLĄD LITERATURY SOCJOLINGWISTYCZNEJ

<https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.36.17>

Socjolingwistyka XXXVI, 2022

Otrzymano: 30.06.2022 / Zrecenzowano: 9.08.2022

PL ISSN 0208-6808

Opublikowano: 31.12.2022

E-ISSN 2545-0468

KRZYSZTOF KOŁATKA

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz

<https://orcid.org/0000-0003-3709-5587>

Copyright and License: Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2022. This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivatives 4.0 International (CC BY- ND 4.0) License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/legalcode.pl>).

WASSERPOLNISCH? RECENZJA MONOGRAFII GERDA HENTSCHELA, JOLANTY TAMBOR I ISTVÁNA FEKETEGO *DAS SCHLESISCHE UND SEINE SPRECHER. ETABLIERUNG IN DER GESELLSCHAFT, ATTITÜDEN, VITALITÄT DER GERMANISMEN / ŚLĄSKI LEKT I JEGO UŻYTKOWNICY. ROZPOWSZECHNIENIE, POSTAWY SPOŁECZNE WOBEC ŚLĄSZCZYZNY, ŻYWOTNOŚĆ GERMANIZMÓW W LEKCIE ŚLĄSKIM*

Słowa kluczowe: Śląsk, Góry Śląsk, śląszczyzna, lekt śląski, germanizmy.

STRESZCZENIE

Recenzja poświęcona jest dwujęzycznej – niemiecko-polskiej – monografii naukowej Gerda Hentschela, Jolanty Tambor i Istvána Feketego *Das Schlesische und seine Sprecher. Etablierung in der Gesellschaft, Attitüden, Vitalität der Germanismen / Śląski lekt i jego użytkownicy. Rozpowszechnienie, postawy społeczne wobec śląszczyzny, żywotność germanizmów w lekcie śląskim*, opublikowanej w 2022 r. nakładem wydawnictwa Peter Lang. Autorzy – reprezentujący Uniwersytet im. Carla von Ossietzky’ego w Oldenburgu [Carl von Ossietzky Universität Oldenburg] oraz Uniwersytet Śląski w Katowicach – przedmiotem swoich wielopłaszczyznowych socjolingwistycznych studiów uczynili współczesną śląszczyznę, którą posługuje się obecnie część mieszkańców Górnego Śląska. Dokładniej scharakteryzowali m.in. jej społeczną ekstensję w odniesieniu do rozmaitych parametrów socjodemograficznych i kontekstów komunikacyjnych, a także stosunek Górnoszlązaków do tegoż kodu – z uwzględnieniem różnych czynników. Czołowe miejsce w rozważaniach zajmuje kwestia żywotności germanizmów – jednostek stanowiących integralny składnik śląskiego słownictwa, świadectwo burzliwej historii Górnego Śląska oraz ważny komponent językowej tożsamości jego mieszkańców.

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że na gruncie lingwistyki (i nie tylko) Śląsk, którego specyfikę determinuje szeroko pojmowana – politycznie, administracyjnie, społecznie, kulturowo i językowo – pograniczność, jest jednym z najlepiej zbadanych i najdokładniej opisanych europejskich regionów. Dobrym poświadczeniem owego stanu rzeczy okazuje się zresztą mnogość i różnorodność poświęconych mu językoznawczych publikacji. Ich autorom, podejmującym różną problematykę, przyjmującym wielorakie, odmienne punkty widzenia oraz sytuującym swoje dociekania w optyce różnych paradygmatów badawczych, na przestrzeni wielu dziesięcioleci udało się zrekonstruować panoramiczny i wielowymiarowy obraz zarówno mowy Ślązaków, jak i rzeczywistości lingwalnej, dynamicznie zmieniającej się na Śląsku.

Językowe oblicze *Silesii* już dawno stało się obiektem zainteresowania lingwistów, które – co trzeba mocno zaakcentować – wraz z upływem czasu bynajmniej nie słabnie. W XIX stuleciu wyjątkowość owej krainy dostrzegł Lucjan Malinowski – prekursor polskich badań gwaroznawczych i twórca krakowskiego ośrodka dialektologicznego. Jego rozprawa doktorska *Beiträge zur slavischen dialectologie. I. Ueber die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien. (1. Heft: Laut- und Formenlehre)* [*Przyczynki do dialektologii słowiańskiej. I. O gwarze opolskiej na Górnym Śląsku. (Zeszyt 1: Fonetyka i morfologia)* – tłum. K.K.] (Malinowski 1873), obroniona na Uniwersytecie w Lipsku, jest uznawana za pierwsze studium dotyczące języka Ślązaków.

W ciągu ostatnich dwudziestu lat z okładem – obok prac lokujących się w obrębie nurtu dialektologicznego (zob. np. Cząstka-Szymon, Ludwig i Synowiec 2000; Przymuszała 2013; Rybka 2018; SGS; Światała-Trybek i Przymuszała 2021) – pojawiały się również publikacje poruszające zagadnienie statusu śląszczyzny i jej standaryzacji (zob. np. Czesak 2015; Hentschel 2018; Siuciak 2010, 2012; Tambor 2008; Wyderka 2004, 2018, 2019), a także opracowania charakteryzujące mowę mieszkańców (Górnego) Śląska w ujęciu socjolingwistycznym (zob. np. Hentschel 2020; Skudrzykowa i in. 2001; Tambor 2008).

Monografia Gerda Hentschela, Jolanty Tambor i Istvána Feketego *Śląski lekt i jego użytkownicy. Rozpowszechnienie, postawy społeczne wobec śląszczyzny, żywotność germanizmów w lekcie śląskim* [*Das Schlesische und seine Sprecher. Etablierung in der Gesellschaft, Attitüden, Vitalität der Germanismen*], opublikowana w 2022 r. przez oficynę wydawniczą Peter Lang, dobrze znaną w środowisku naukowym, reprezentuje ostatni z wymienionych kierunków (zob. Hentschel, Tambor i Fekete 2022). Otóż jej autorzy – na szerokim socjolingwistycznym tle – poddają wieloaspektowej analizie czynną znajomość leksykalnych zapożyczeń z języka niemieckiego, występujących w śląszczyźnie, będącej drugim (ze względu na liczbę użytkowników) – obok polszczyzny ogólnej – kodem, jakim posługuje się aktualnie ludność Górnego Śląska. Wybór tematyki nie dziwi, wszakże obecność germanizmów, stanowiących świadectwo bliskich kontaktów Górnoślązaków z niemieczyzną i z niemiecką kulturą, jest jedną z najbardziej charakterystycznych cech śląszczyzny oraz niebywale istotnym komponentem językowej samoidentyfikacji jej użytkowników. Nawiasem mówiąc, nie bez przyczyny określenie *Wasserpölnisch*, które prymarnie – jako motywowane geograficznie – odnosiło się do

terytorium funkcjonowania śląszczyzny, czyli ‘języka polskiego nad wodą (Odrą)’, z biegiem czasu zyskało wtórne – pejoratywne – znaczenie: ‘polszczyzna rozwodniona, rozrzedzona (językiem niemieckim)’. Ów wątek – dominujący w podjętych rozważaniach – należałoby bardziej wyeksponować w tytule pracy, który wówczas z pewnością byłby spójniejszy z hierarchią celów badawczych projektu, przyjętą przez autorów. W obecnej postaci sugeruje on nieco inną wagę sygnalizowanych treści.

Już na wstępie trzeba wyraźnie podkreślić, że recenzowana monografia stanowi pozycję wyjątkową, i to co najmniej z kilku powodów. Po pierwsze, bezsprzecznie można ją – jako rezultat nowoczesnych, empirycznych badań socjolingwistycznych nad współczesną śląszczyzną, zgodnych ze światowymi standardami – uznać za pracę pionierską. Po drugie, na uwagę zasługuje sam przedmiot naukowego oglądu, tj. germanizmy, których obiektywna analiza w przypadku zawitych i nieoczywistych procesów tożsamościowych na Śląsku – osobliwym tygłku etnicznym – obarczona jest dość dużym ryzykiem. Po trzecie, stanowi ona pokłosie międzynarodowej (niemiecko-polskiej) współpracy uczonych związanych z dwoma ośrodkami badawczymi: z Uniwersytetem im. Carla von Ossietzky’ego w Oldenburgu [Carl von Ossietzky Universität Oldenburg] (Gerd Hentschel, István Fekete) oraz z Uniwersytetem Śląskim w Katowicach (Jolanta Tambor). Ze względu na skomplikowane dzieje Górnego Śląska oraz jego społeczną, kulturową i językową swoistość owa kooperacja – umożliwiająca integrację społeczności naukowych zaangażowanych w problematykę śląską – nabiera niebagatelnego znaczenia. W tym świetle nie powinno zaskakiwać opublikowanie książki w dwóch wersjach językowych, co znacznie poszerza krąg odbiorców i zdecydowanie ułatwia ewentualną polemikę. Po czwarte, ogromne wrażenie sprawia rozmach zrealizowanego przedsięwzięcia: w złożonych badaniach kwestionariuszowych, prowadzonych od lipca 2017 roku do grudnia 2019 roku, poprzedzonych testami pilotażowymi z udziałem użytkowników śląszczyzny mieszkających w Oldenburgu, udział wzięło 2097 informatorów – grupa heterogeniczna pod względem rozmaitych parametrów socjodemograficznych. Po piąte, jako pewne *novum* – z perspektywy rodzimego językoznawstwa – można potraktować zastosowanie na szeroką skalę niezwykle rozbudowanego aparatu metodologicznego z zakresu statystyki opisowej i analitycznej, wykorzystywanego we współczesnych badaniach socjolingwistycznych przez uczonych zachodnioeuropejskich i amerykańskich. Po szóste, uwagę przykuwa niewątpliwie, widniejący już w tytule publikacji, termin *lekt*, który – jak dotąd – sporadycznie pojawiał się w polskiej lingwistyce, i to nie tylko w kontekście śląszczyzny, określanej dotychczas w dyskursie naukowym mianem: *gwary*, *dialektu*, *kreola*, *etnolektu*, *regiolektu* czy *języka*, a wśród samych Ślązaków – *śląską godką*. Po siódme, jak akcentują sami autorzy, książka, jako opracowanie adresowane do szerszego grona czytelników, a nie – tylko do specjalistów, została napisana przystępnym językiem, stosunkowo łatwym w odbiorze. Jednocześnie należy w tym miejscu zaznaczyć *expressis verbis*, że w żadnym stopniu nie odbiera to jej przymiotu naukowości.

Struktura monografii jest przemyślana. Jej poszczególne elementy są odzwierciedleniem poszczególnych etapów projektu badawczego, dzięki czemu stanowią logiczną

i klarowną całość, aczkolwiek proporcje między rozdziałami w części analitycznej okazują się nieco zaburzone. Praca składa się z sześciu zasadniczych rozdziałów, poprzedzonych wstępem oraz spisami tabel i wykresów, pomagającymi w aktywnej lekturze opracowania. Zdumiewać może jedynie ich umiejscowienie w tekście: tuż przed słowem wstępnym; to rozwiązanie z całą pewnością dość nietypowe w odniesieniu do polskich standardów edytorskich. Pierwsze dwa rozdziały rozprawy mają charakter teoretyczny, wprowadzający, natomiast jej trzon, część empiryczną, stanowią trzy kolejne, prezentujące wyniki trójstopniowej analizy, którą zwięźle podsumowuje rozdział szósty. Pracę wieńczą bibliografia, uwzględniająca zarówno polsko-, jak i niemieckojęzyczną literaturę, oraz aneks zawierający tabelę obejmującą alfabetyczny rejestr badanych jednostek [*Items*] wraz z ogólnopolskimi odpowiednikami i podstawowymi danymi frekwencyjnymi (medianą [*Median*], średnią arytmetyczną [*A(rithmetische)M(ittel)*], dominantą [*Modus*] i rangą [*Rang*]). Jak podkreślają autorzy, bliższą charakterystykę tegoż słownictwa, tzn. bardziej precyzyjny opis statystyczny, wykazy analizowanych germanizmów uporządkowane według częstotliwości użycia i wskaźnika różnicowania regionalnego oraz uwagi etymologiczne, można znaleźć w – wydanym w roku 2021 – *Słowniku frekwencyjnym niemieckich zapożyczeń leksykalnych we współczesnym lekcie śląskim. Z komentarzami etymologicznymi* [*Frequenzwörterbuch deutscher Lehnwörter im Schlesischen der Gegenwart. Mit Kommentaren zur Etymologie*], będącym *de facto* integralną częścią opracowania (zob. Hentschel, Tambor i Fekete 2021).

W rozdziale pierwszym, pełniącym funkcję wprowadzenia, przedstawiono przedmiot rozważań oraz jasno sformułowano cele badawcze. Otóż dociekania G. Hentschela, J. Tambor i I. Feketego koncentrują się wokół wyrazów pochodzenia niemieckiego (wyłącznie zasymilowanych zapożyczeń właściwych), występujących w mowie współczesnych mieszkańców Górnego Śląska (władających śląszczyzną). Podjęte analizy zmierzają przede wszystkim do określenia stopnia żywotności germanizmów (czyli do wskazania jednostek powszechnie używanych, wycofujących się i zapomnianych), leksyki – zdaniem uczonych – recesywnej, także z uwzględnieniem wariacji regionalnej. Tak zakrojone poszukiwania prowadzą do kolejnych problemów badawczych, związanych z socjobiograficzną heterogenicznością użytkowników śląszczyzny i przejawami tegoż kodu w codziennej komunikacji (w konfrontacji z polszczyzną standardową). Nie bez znaczenia pozostają tu również inne istotne kwestie, korespondujące z przywołanymi zagadnieniami – udział opisywanego słownictwa w procesie kodyfikacji śląskiej leksyki, a także preferencje Ślązaków w zakresie zachowań językowych oraz socjodemograficzne i komunikacyjne uwarunkowania tych zachowań.

Zastosowane metody, techniki i narzędzia badawcze wyczerpująco omówiono w rozdziale drugim pt. *Metodologia* [*Methodisches*]. Autorzy w głównej mierze charakteryzują w nim źródła ekscerpcji i kryteria selekcji germanizmów, zasady doboru informatorów oraz formularz ankiety leksykalnej. Zamieszczone w kwestionariuszu zapożyczenia właściwe (o wysokim stopniu adaptacji) wynotowano z dwóch źródeł rejestrujących współczesne śląskie słownictwo: z glosariusza do opracowania *Ślązoki nie gęsi czyli Konski nojfajnijszych książek na świecie przelonaczone na śląsko godka*

Marka Szoltyska (2002), śląskiego pisarza, dziennikarza i historyka, oraz z internetowego *Słownika ślonskiego* (SŚ). Inne opracowania leksykograficzne poświadczające bogactwo śląskiej leksyki pominięto z uwagi na ich dokumentacyjno-historyczny charakter. Z analizy wykluczono germanizmy współnoodmianowe, jednostki mające w śląszczyźnie i polszczyźnie standardowej tę samą lub podobną formę, lecz inne znaczenie, słownictwo odwołujące się do techniki, a także wyrazy, które wyszły z użycia, oraz – tworzone *ad hoc* – okazjonalizmy, często konstruowane przez osoby wielojęzyczne. *Summa summarum* o kontrastywną ocenę frekwencji użycia ok. 700 leksemów niemieckiej proveniencji – w zestawieniu z ich ogólnopolskimi ekwiwalentami – poproszono ok. 2000 Górnoszlązaków, posługujących się śląszczyzną i stanowiących grupę niejednorodną pod kątem rozmaitych zmiennych socjobiograficznych (wieku, płci, wykształcenia, zawodu, miejsca zamieszkania lub wychowania). Informatorów dobierano zgodnie z zasadą kuli śniegowej: to osoby ankietowane wskazywały następnych respondentów. Oszacowanie subiektywnej częstotliwości umożliwiła siedmiostopniowa skala: 1. *głównie*, 2. *częściej*, 3. *jednakowo często*, 4. *rzadziej*, 5. *rzadko*, 6. *nigdy, ale znam*, 7. *nigdy, bo nie znam*. Na skutek wyraźnej polaryzacji odpowiedzi najistotniejszą rolę odegrała tutaj mediana, a nie – średnia arytmetyczna, którą przywoływano jako wartość wtórna. Porównawcza analiza pozwoliła też określić, w jakiej mierze polszczyzna standardowa warunkuje regres germanizmów.

Co istotne, w kwestionariuszu w osobnych rubrykach podawano homonimy i polisemy. Wydaje się jednak, że zbyt dużym uproszczeniem jest umieszczanie w jednym szeregu nie tylko wariantów fonetycznych, lecz także wyrazów pokrewnych, np. *farorz*, *farorzyczek* ‘proboszcz, ksiądz’ (Hentschel, Tambor i Fekete 2022, 259, 265, 276, 321), *lacie*, *laćki*, *lacje* ‘pantofle domowe’ (Hentschel, Tambor i Fekete 2022, 259, 265, 330), *pultok*, *putek* ‘indyk’ (Hentschel, Tambor i Fekete 2022, 278, 336), *tyta*, *tytka* ‘papierowa torebka’ (Hentschel, Tambor i Fekete 2022, 276, 340).

Na uznanie zasługuje z pewnością fakt, że badacze, świadomi rangi problemu, dążą do redukcji wszelkich zagrożeń wpływających na wiarygodność wyników. Aby zniwelować oddziaływanie czynników niepożądanych, które mogłyby wpłynąć na obiektywność wyników badań (jak zmęczenie respondentów), zastosowano randomizację – jednostki zawarte w kwestionariuszu podano w kolejności losowej.

Rozdział trzeci *Analiza I. Użytkownicy* [*Die Analyse I – die Sprecher*] – zdecydowanie najobszerniejsza część monografii – zawiera niezwykle drobiazgową lingwistyczno-socjologiczną charakterystykę respondentów i stanowi swoiste preludium do analizy śląskich germanizmów. W przeprowadzonych eksploracjach udział wzięło 2097 osób, z czego na potrzeby dalszych badań – na podstawie kilku kryteriów: miejsca zamieszkania, miejsca spędzania dzieciństwa oraz czynnej znajomości śląszczyzny – wyłączono 133 ankietowanych. Grupa 1964 informatorów, zakwalifikowana do dalszych etapów projektu, heterogeniczna pod względem socjodemograficznym, to osoby potwierdzające posługiwanie się śląszczyzną, zamieszkujące siedem górnośląskich subregionów: 1. Opole, 2. Rybnik, 3. Wodzisław Śląski/Racibórz, 4. Katowice, 5. Bytom/Zabrze/Tarnowskie Góry/Piekary Śląskie/Radzionków, 6. Gliwice/Knurów/Pyskowice, 7. Tychy/Mikołów/

Orzesze/Łaziska Górne/powiat pszczyński. Nie wiadomo jednak, czym kierowali się uczeni, aby wyodrębnić te obszary. Pewną rolę odegrał tu niewątpliwie aktualny podział administracyjny (na powiaty), lecz przeczą temu odstępstwa występujące w tym zakresie. Nie wyjaśniono, dlaczego w ramach tych samych podregionów połączono kolejno: Wodzisław Śląski i Racibórz (3), Bytom, Zabrze, Tarnowskie Góry, Piekary Śląskie i Radzionków, położony w granicach powiatu tarnogórskiego (5), a także Tychy, Mikołów, Orzesze i Łaziska Górne (w powiecie mikołowskim) oraz powiat pszczyński (7). Owa kwestia wymaga doprecyzowania. Wydaje się również, że należałoby ściślej określić – różnie przecież pojmowane (także w dyskursie naukowym) – granice Górnego Śląska oraz Śląska *sensu largo*, tym bardziej że oba te choronimy są w pracy nierzadko traktowane synonimicznie.

Jak wyżej wspomniano, odpowiednio wyselekcjonowaną grupę 1964 respondentów cechuje niejednorodność w odniesieniu do różnych parametrów socjobiograficznych. Reprezentują oni mianowicie cztery grupy wiekowe obejmujące po 20 roczników (1. do 35 lat, 2. 36 do 50 lat, 3. 51 do 65 lat, 4. od 66 lat), zróżnicowane pod względem płci (60% to kobiety), wykształcenia (najwięcej informatorów ma wykształcenie średnie techniczne), profesji (dominują zawody administracyjno-biurowe) oraz wielkości miejsca zamieszkania i wychowania (najliczniejsza grupa to ankietowani zamieszkujący miejscowości liczące od 100 do 200 tysięcy mieszkańców). Należy zaznaczyć, że 80% respondentów to ludność zasiedziała, czyli osoby, które spędziły przynajmniej ok. 2/3 swojego życia w obecnym miejscu zamieszkania.

Niezmiernie interesującym (i cennym poznawczo) fragmentem książki jest bardzo wnikliwa wielopłaszczyznowa charakterystyka językowa, dotycząca obecności trzech kodów w życiu informatorów: języka niemieckiego, śląszczyzny i polszczyzny standardowej. Uwzględni ona rozmaite zmienne socjologiczne i konteksty komunikacyjne, rozpatrywane w izolacji oraz w różnych kombinacjach i konfiguracjach. Ok. 2/3 respondentów deklaruje posługiwanie się śląszczyzną często lub bardzo często, niemal 1/3 używa jej czasami bądź rzadko. Frekwencja użycia tego kodu jest wprost proporcjonalna do stopnia oficjalności i upublicznienia sytuacji komunikacyjnej: im niższy stopień, tym większa częstotliwość, choć – co podkreślają autorzy – trudno mówić tutaj o dyglosji. Śląszczyzna pojawia się przecież prawie we wszystkich obszarach komunikacji werbalnej, a przy tym współlistnieje z językiem ogólnopolskim. Jednakże proporcje między nimi zmieniają się wraz ze stopniem oficjalności. Otóż w kontaktach rodzinnych oba kody są aktywne na porównywalnym poziomie, natomiast w sytuacjach pozarodzinnych i publicznych dominuje polszczyzna standardowa. Śląszczyzną władają przede wszystkim starsi respondenci, nieco częściej mężczyźni niż kobiety, najczęściej ankietowani wykonujący pracę fizyczną. Częstotliwość jej użycia jest także skorelowana ze stopniem urbanizacji i wykształcenia: im jest on wyższy, tym frekwencja – niższa. *Summa summarum*, w codziennej komunikacji język ogólnopolski funkcjonuje przynajmniej w takim samym stopniu co śląszczyzna. Według badaczy istniejącą dwujęzyczność najlepiej oddają terminy takie jak *asymetryczny bilingwizm czy asymetryczna wielokodowość (dwukodowość)*.

Autorzy charakteryzują również postawy i oczekiwania respondentów wobec śląszczyzny. Znaczna większość badanych popiera umocnienie pozycji tego kodu w życiu publicznym, także w mediach. Ich zdaniem powinna być ona bardziej obecna w urzędach (jednak niekoniecznie jako język urzędowy) i w szkole (jako przedmiot nauczania i forma przekazu). Ankietowani popierają też jej kodyfikację. W tym kontekście niewielka większość opowiada się za utrzymaniem germanizmów, a także za uwzględnieniem różnic regionalnych.

Okazuje się, że niemieczyna odgrywa marginalną rolę, również w świetle żywotności zapożyczeń. Informatorom zadano liczne pytania odnoszące się do stopnia znajomości i częstotliwości używania tego kodu: pozakontekstowo i w różnych sytuacjach komunikacyjnych (w rodzinie, w miejscu pracy lub nauki), nauki języka niemieckiego, rozmaitych form kontaktów z niemieczyną czy pobytów w krajach niemieckojęzycznych. Okazało się, że 3/4 respondentów nie włada niemieczyną bądź zna ją słabo. Prawie 10% badanych nie udzieliło odpowiedzi, co – zdaniem uczonych – jest podyktowane ostrożnością polityczną i obawami przed posądzeniem o reprezentowanie „opcji proniemieckiej”.

Gerd Hentschel, Jolanta Tambor i István Fekete w rozdziale trzecim podnoszą również wątek wyborów tożsamościowych respondentów. Badania wykazały, że dominuje identyfikacja śląska i polska (95% respondentów). Jednak ponieważ zdecydowana większość – 70% – równoważy oba typy identyfikacji kolektywnej, można przyjąć, że tożsamość śląska jest przez informatorów pojmowana przede wszystkim jako tożsamość etniczna lub regionalna, więc stanowi ona komponent polskiej tożsamości. Jawi się zatem w głównej mierze jako tożsamość dwupoziomowa, a nie – hybrydalna. Im silniejsze poczucie śląskiej tożsamości, tym częstsze używanie śląszczyzny. Ta kategoria nie koreluje jednak z częstotliwością stosowania polszczyzny standardowej, mającej nieznaczną przewagę. Wyłącznie tożsamość śląską podkreśla 10% ankietowanych.

Rozdział czwarty, zatytułowany *Analiza II. Obecność kodów i ich socjobiograficzne uwarunkowania* [*Analyse II – die Präsenz der Kodes und ihre soziobiographische Konditionierung*], przynosi pogłębione dociekania nad związkami między parametrami warunkującymi użycie kodów śląskiego i polskiego. Wyniki wieloczynnikowych analiz ich frekwencji przedstawiono w postaci drzew wnioskowania warunkowego (drzew klasyfikacyjnych) (ang. *conditional inference trees*, w skrócie *Ctrees*). Pokazują one, że częstotliwość użycia śląszczyzny i języka ogólnopolskiego jest sprzężona ze stopniem śląskiej tożsamości (w przypadku pełnej identyfikacji śląskiej posługiwanie się śląszczyzną jest częste lub bardzo częste), ze stopniem wykształcenia (bardzo często po śląsku mówią osoby z wykształceniem podstawowym i zawodowym, często – ze średnim lub wyższym) oraz z pragnieniem stabilniejszej pozycji śląszczyzny w społeczeństwie (im jest ono silniejsze, tym frekwencja wyższa).

Ponieważ te analizy kontynuują *de facto* wywód zapoczątkowany w rozdziale trzecim i obejmują niewielki objętościowo – kilkustronicowy – fragment pracy, lepszym rozwiązaniem byłoby ich włączenie do poprzedniej części.

Analiza III. Germanizmy [*Analyse III – Die Germanismen*] to tytuł rozdziału piątego, w którym dokonano wielopoziomowej konfrontatywnej analizy żywotności 687 śląskich

germanizmów leksykalnych (ogólnie i w poszczególnych górnośląskich subregionach) oraz jej determinantów. Autorom udało się potwierdzić hipotezę, że leksykalne zapożyczenia z języka niemieckiego po 1945 r. – na skutek przemian politycznych i społeczno-kulturowych – sukcesywnie wycofują się. Do czynników warunkujących żywotność germanizmów zaliczono obecność jednowyrazowego ogólnopolskiego odpowiednika oraz występowanie danej pożyczki w innych odmianach terytorialnych polszczyzny, zwanych przez badaczy „pododmianami regionalnymi” (do których zaliczają oni dialekty: małopolski, wielkopolski, mazowiecki oraz polszczyznę na Kresach Wschodnich), a także funkcjonowanie zapożyczenia w innych podregionach Górnego Śląska.

Uczeni omawiają również działanie różnych mechanizmów podtrzymujących żywotność niemieckich pożyczek. Do najważniejszych kryteriów należą: 1) częstość mówienia po śląsku (im frekwencja użycia śląszczyzny jest wyższa, tym germanizmy są liczniejsze), 2) wiek (starsi użytkownicy posługują się większą liczbą germanizmów oraz stosują je częściej niż młodszy), 3) rozpowszechnienie germanizmu poza Śląskiem (jeśli germanizm występuje w co najmniej dwóch polskich dialektach, częściej pojawia się w mowie Ślązaków), 4) lekt śląski drugim językiem urzędowym (w mowie Ślązaków mających takie oczekiwania liczba germanizmów jest większa), 5) tożsamość śląska (wysoki stopień identyfikacji zasadniczo jest sprzężony z wyższą frekwencją germanizmów), 6) region (największa liczba germanizmów cechuje regiony gliwicki i bytomski), 7) kontakt z językiem niemieckim (im bliższy kontakt z językiem niemieckim, tym większa częstotliwość użycia germanizmów), 8) obecność lektu śląskiego w mediach (im bardziej kateryczne oczekiwania, tym frekwencja germanizmów jest wyższa).

Ustalono, że 45% zapożyczeń stanowią jednostki, które cechuje ponadregionalna tendencja do zaniku, oraz leksemy zapomniane. Nieco mniej liczną grupę – 40% – tworzą germanizmy żywotne, powszechnie używane na Górnym Śląsku, a 15% pożyczek to wyrazy notowane w pojedynczych górnośląskich regionach.

Zwieńczeniem rozważań jest rozdział szósty, stanowiący zwięzłe podsumowanie podjętych dociekań. Autorzy przytaczają najważniejsze wnioski oraz wskazują inne – niezagospodarowane – pola badawcze.

Wątpliwości i zastrzeżenia budzą kwestie terminologiczne, już od tytułowego *lektu*, który w polskim językoznawstwie właściwie nie funkcjonuje. W obliczu toczącej się dyskusji na temat społecznej rangi oraz komunikacyjnej i kulturowej wartości śląszczyzny warto by dokładniej umotywić proponowane rozstrzygnięcia w obrębie instrumentarium terminologiczno-pojęciowego, a także ustosunkować się do wspomnianego wyżej zróżnicowania w zakresie nomenklatury odnoszącej się do mowy Ślązaków. Konstatacja, że *lekt* „[...] to termin następczy i zastępczy dla gwary [...]” (Hentschel, Tambor i Fekete 2022, 172), jest stanowczo zbyt ogólnikowa. Zastanawia też osobliwa niejednoznaczność terminu *dialekt*. Warto przypomnieć, że obecnie wyróżnia się cztery dialekty: wielkopolski, małopolski, mazowiecki oraz śląski. Stąd wydaje się, że sformułowanie „Zbadano obecność germanizmów w dialektach [...] małopolskich (MP), wielkopolskich (WP), mazowieckich (Maz) [...]” (Hentschel, Tambor i Fekete 2022, 267) okazuje się dość niefortunne. W pracy mowa jest także o *dialektach*

miejskich (Hentschel, Tambor i Fekete 2022, 181, 270). Jednak współcześnie termin *dialekt* odnosi się raczej do polszczyzny ludowej. Ponadto dialekty i polszczyznę kresową nazwano „pododmianami regionalnymi” (Hentschel, Tambor i Fekete 2022, 267, 270), co również rodzi obiekcje, ponieważ terminy *dialekt* i *odmiana regionalna* to nazwy dwóch różnych terytorialnych wariantów języka narodowego, których nie można utożsamiać.

Razić mogą też pewne niedociągnięcia i usterki edycyjne, m.in. tzw. sieroty, czyli jednoliterowe przyimki i spójniki na końcu wersu, niepoprawny lub dyskusyjny zapis oznaczeń miar po wartościach liczbowych (np. 10 %), niekonsekwentne zapisywanie germanizmów (w tekście kursywą, w tabelach – antykwą) oraz ich ogólnopolskich ekwiwalentów (w tekście w cudzysłowie definicyjnym, w tabelach – bez) czy też brak translacji na język polski zawartości jednego z diagramów (Hentschel, Tambor i Fekete 2022, 284).

Monografia Gerda Hentschela, Jolanty Tambor i Istvána Feketego *Śląski lekt i jego użytkownicy. Rozpowszechnienie, postawy społeczne wobec śląszczyzny, żywotność germanizmów w lektcie śląskim* [*Das Schlesische und seine Sprecher. Etablierung in der Gesellschaft, Attitüden, Vitalität der Germanismen*] (wraz ze *Słownikiem frekwencyjnym niemieckich zapożyczeń leksykalnych we współczesnym lektcie śląskim. Z komentarzami etymologicznymi* [*Frequenzwörterbuch deutscher Lehnwörter im Schlesischen der Gegenwart. Mit Kommentaren zur Etymologie*]) wypełnia istotną lukę w wiedzy o śląszczyźnie i o Ślązakach, a ponadto stanowi opracowanie o niepodważalnej wartości naukowej, poznawczej i edukacyjnej. Nie powinno dziwić zatem, że ogromne znaczenie podjętych badań dostrzegł też Pełnomocnik Rządu Federalnego Niemiec ds. Kultury i Mediów, który zdecydował się na wsparcie tego projektu. Ponieważ w Polsce nie zawsze docenia się dociekania prowadzone w mikroskali, mieszczące się w obrębie szeroko rozumianej regionalistyki, warto ów fakt zaakcentować.

Książka z pewnością zainteresuje oraz zainspiruje zarówno badaczy (nie tylko językoznawców), którzy sytuują (Górny) Śląsk w polu swoich naukowych zainteresowań, jak i wszystkich miłośników tego regionu.

Na zakończenie swoich rozważań uczeni zaznaczają, że „[...] opracowanie stanowi skromny początek dla empirycznie solidnych, szeroko zakrojonych badań współczesnej śląszczyzny, które pod względem teoretycznym i metodologicznym będą zgodne ze standardami międzynarodowej socjolingwistyki” (Hentschel, Tambor i Fekete 2022, 304). Pozostaje mieć nadzieję, że na owoce tegoż przedsięwzięcia nie trzeba będzie czekać zbyt długo.

BIBLIOGRAFIA

- Cząstka-Szymon, B., J. Ludwig, i H. Synowiec. 2000. *Mały słownik gwary Górnego Śląska*. Katowice: Leksem.
- Czesak, A. 2015. *Współczesne teksty śląskie na tle procesów językotwórczych i standaryzacyjnych współczesnej Słowiańszczyzny*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

- Hentschel, G. 2018. „Śląski – gwara – dialekt – język? Spojrzenie z zewnątrz”. W *Polonistyka na początku XXI wieku – diagnozy, koncepcje, perspektywy*. t. IV: *Pogranicza, mniejszości, regiony*. Etnolingwistyka, red. J. Tambor. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 41–66.
- Hentschel, G. 2020. „Regiolekt śląski i język polski wśród użytkowników śląskiego”. *Język Polski* 4: 32–50.
- Hentschel, G., J. Tambor, i I. Fekete. 2021. *Frequenzwörterbuch deutscher Lehnwörter im Schlesischen der Gegenwart. Mit Kommentaren zur Etymologie / Słownik frekwencyjny niemieckich zapożyczeń leksykalnych we współczesnym lekcie śląskim. Z komentarzami etymologicznymi*. Oldenburg: BIS-Verlag der Carl von Ossietzky Universität Oldenburg. https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/19231/4/Tambor_Słownik_frekwencyjny_niemieckich_zapozyczen_leksykalnych.pdf (2 czerwca 2022).
- Hentschel, G., J. Tambor, i I. Fekete. 2022. *Das Schlesische und seine Sprecher: Etablierung in der Gesellschaft, Attitüden, Vitalität der Germanismen / Śląski lekt i jego użytkownicy. Rozpowszechnienie, postawy społeczne wobec śląszczyzny, żywotność germanizmów w lekcie śląskim*. Berlin: Peter Lang.
- Malinowski, L. 1873. *Beiträge zur slavischen dialectologie. I. Ueber die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien. (1. Heft: Laut- und Formenlehre)*. Leipzig: Druck von Bär & Hermann.
- Podgórcy, B., i A. 2008. *Słownik gwar śląskich*. Katowice: Wydawnictwo KOS.
- Przymuszała, L. 2013. *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Rybka, P. 2018. *Samogłoski w gwarach Górnego Śląska i polszczyźnie ogólnej. Porównanie z wykorzystaniem danych akustycznych i artykulacyjnych*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- SGŚ – Wyderka B., red. 2000–2017: *Słownik gwar śląskich*, t. I–XVI. Opole: Państwowy Instytut Naukowy. Instytut Śląski.
- Siuciak, M. 2010. „Język śląski – problem terminologiczny czy społeczny?”. *Białostockie Archiwum Językowe* 10: 267–277.
- Siuciak, M. 2012. „Czy w najbliższym czasie powstanie język śląski?”. *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza* 19(2): 31–44.
- Skudrzykowa, A., J. Tambor, K. Urban, i O. Wolińska. 2001. *Gwara śląska – świadectwo kultury; narzędzie komunikacji*. Katowice: Śląsk.
- SSŚ – *Słownik ślonski*. <http://www.slovníkslaski.pl/> (3 czerwca 2022).
- Szołtysek, M. 2002. *Ślązoki nie gęsi czyli Kanski nojfajnijszych książek na świecie przelonzowane na śląsko godka*. Rybnik: Wydawnictwo Śląskie ABC.
- Świtała-Trybek, D., i L. Przymuszała. 2021. *Leksykon dziedzictwa kulinarnego Śląska*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Tambor, J. 2008. *Mowa Górnoszlązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna*. wyd. 2. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Tambor, J. red. 2008. *Śląsko godka. Materiały z konferencji „Śląsko godka – jeszcze gwara czy już język” z 30 czerwca 2008 roku*. Katowice: Gnome.
- Wyderka, B. 2004. „Język, dialekt czy kreol?”. W *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska?*, red. L.M. Nijakowski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 187–215.
- Wyderka, B. 2018. „O standaryzacji języka śląskiego”. *Kwartalnik Opolski* 1: 3–18.
- Wyderka, B. 2019. „Kształtowanie się normy składniowej w pisanej odmianie etnolektu śląskiego”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN LXVII*: 403–420.

Wasserpolnisch? A Review of Gerd Hentschel, Jolanta Tambor and István Fekete's Monograph Das Schlesische und seine Sprecher. Etablierung in der Gesellschaft, Attitüden, Vitalität der Germanismen / Śląski lekt i jego użytkownicy. Rozpowszechnienie, postawy społeczne wobec śląszczyzny, żywotność germanizmów w lekcie śląskim [Silesian Lect and Its Users. Distribution, Social Attitudes towards Silesian, and the Life Cycle of Germanisms in the Silesian Lect]

Keywords: Silesia, Upper Silesia, Silesian, Silesian lect, Germanisms.

ABSTRACT

The review addresses the bilingual – German-Polish – scholarly monograph by Gerd Hentschel, Jolanta Tambor and István Fekete entitled *Das Schlesische und seine Sprecher. Etablierung in der Gesellschaft, Attitüden, Vitalität der Germanismen / Śląski lekt i jego użytkownicy. Rozpowszechnienie, postawy społeczne wobec śląszczyzny, żywotność germanizmów w lekcie śląskim* [*Silesian Lect and Its Users. Distribution, Social Attitudes towards Silesian, and the Life Cycle of Germanisms in the Silesian Lect*] which was published in 2022 by Peter Lang Publishing. The authors – representing the University of Carl von Ossietzky in Oldenburg [Carl von Ossietzky Universität Oldenburg] and the University of Silesia in Katowice – in their multi-dimensional sociolinguistic studies focused on contemporary Silesian, which is currently used by some inhabitants of Upper Silesia. They described thoroughly its social extension in relation to various socio-demographic parameters and communicative contexts, as well as the attitude of Upper Silesians to this language code, and considered a variety of factors. The most important issue in their deliberations is the life cycle of Germanisms, i.e., elements of language that constitute an integral part of the Silesian lexicon, and which are a testimony to the turbulent history of Upper Silesia and an important part of the linguistic identity of its inhabitants.